

HAMİDULLAH'IN "MUSLİM CONDUCT OF STATE"
İSİMLİ ESERİ VE DEVLETLER HUKUKUNUN TARİHİ
ZAVİYESİNDEN EHEMMİYETİ

Muhammet Celal Kul*

Hamidullah's Muslim Conduct of State And Its Import in Respect
of The History of Public International Law

ÖZ

Hamidullah'ın İslam Devletler Hukuku hakkındaki isimli "Muslim Conduct of State" eseri İslam Devletlerinin, harb sulh ve bitarafılık hukuku da dahil olmak üzere tatbik ettikleri devletler hukukunu tanıtmaya ve izah etmeye müteveccih bir çabadan ibarettir. Müellif, modern devletler hukuku sahasında yazılan esere benzer bir mündericat sistematığı takip ederken içtihadından ve esaslı devlet tatbikatlarından getirdiği misallerle diğer hukuk sistemlerindeki hüküm ve kurallarla mukayese yapmayı kolaylaştırmıştır. İşbu tahlil temel olarak aşağıdaki başlıklara temas etmektedir: Muhammed Hamidullah kimdir, Kitabın çeşitli tab' ve tercümeleri, Eserin devletler hukukunun tarihi ve diğer hukuk sahalari vechinden ehemmiyeti. Nihayet, başlığının Türkçe'ye hatalı tercüme edilmesi sebebiyle mezkur eser Türkiye'deki hukukçulardan yeterli alâkayı görmemiştir. Muslim Conduct of State isimli kitabın kötü ve yanlış yönlendirici tarzda tercüme edilen (Türkçe) bir başlığın arkasında saklı kalması bu tahlilin kaleme alınmasında esas müşevvik olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Hamidullah, Muslim Conduct of State, İslamda Harb Hukuku Kuralları, Devletler Hukukunun Tarihi, İslam Devletler Hukuku Üzerine Bir Eser.

ABSTRACT

Hamidullah's Muslim Conduct of State, being a treatise on Muslim Public International Law, was an effort to revisit and uncover public international law as applied by Muslim States including the laws of war, peace and of neutrality. The author follows a

* Uluslararası Hukuk Doktora Adayı, Marmara Üniversitesi, Email: jalalkul@hotmail.com.

classification of topics of public international law similar with that of today's treatises whilst providing precedents from the mainstream practice within the legal system of Islam (Fiqh) thus making it easier to compare the provisions, practices and precedents of different legal systems. This review touches following topics: Who is Hamidullah?, Various editions and translations of the book, The title and contents of the book, The import of the book in respect of history of the law of public international law and of various areas of law. Lastly, due to erroneous Turkish translation of title of the book it has attracted little attention among Turkish legal scholars. The fact that the book has been hiding behind a wicked and misleading title (in Turkish) triggered writing of this review with a view to shed some light on it.

Keywords: Muhammad Hamidullah, Muslim Conduct of State, Laws of War in Islam, History of Law Public International Law, A Treatise on Muslim Public International Law.

...

1. "Muslim Conduct of State" İsimli Eserin Müellifi Hakkında

Muhammed Hamidullah, 1908 yılında Hindistan'da doğmuştur. Doğduğu şehir günümüzde Pakistan Devleti sınırları dahilinde bulunan *Haydarabad* adlı şehirdir. İlk mektebin ardından Hamidullah, *Daru'l-Ulum* medresesine devam etmiş ve yine memleketi Haydarabad'da bulunan *Osmaniye Üniversitesinde* lisans öğrenimini tamamlamıştır. Suriye, Filistin, Mısır, Hicaz ve Türkiye kütüphanelerinde sürdürdüğü çalışmalarıyla *Osmaniye Üniversitesinde* 'Devletler Hukuku' sahasında yüksek lisans derecesi alan Hamidullah, doktora derecesini ise, 1932 yılında Almanya'nın *Bonn Üniversitesinde (Friedrich-Wilhelms Universität Bonn)* 'Devletler Hukuku' sahasında almıştır. Bu üniversitede bir süre Arapça ve Urduca dersleri veren Hamidullah daha sonra Fransa'ya hareket etmiştir¹.

Hamidullah, *Paris Üniversitesinde* yürüttüğü çalışmaları kapsamında bazı Kuzey Afrika ülkelerinin kütüphanelerinde de incelemeler yapmış² ve devletler hukuku alanında ikinci doktora derecesi için kayıt yaptırdığı *Sorbonne Üniversitesinden* 11 ay sonra üstün çalışmalarını tevsik eden bir doktora sonrası akademik unvan olan *Doctor of Letters*³ derecesini almıştır⁴.

Doktora sonrası çalışmalarının ardından Hamidullah, *Osmaniye Üniversitesine* devletler hukuku alanında hoca olarak dönmüştür. 1936 ve 1946 yılları arasında bu üniversitede devletler hukuku profesörü sıfatıyla ders veren Hamidullah, 1946 yılı itibarıyla *Osmaniye Üniversitesinin* vazifelendirmesiyle yurtdışına gitmiştir. 1948 yılında Hindistan hükümeti, muhtariyeti (özerkliği) haiz bulunan *Haydarabad Nizamlığını* işgal ve ilhak etmiş⁵, Hamidullah

¹ Nikhat Ekbal, *Great Muslims of Undivided India*, Delhi: Kalpaz Publications. 2009, s. 137.

² "Prof. Dr. Salih Tuğ ile Muhammed Hamidullah ve İslam Peygamberi Üzerine" <http://www.sonpeygamber.info/vatansiz-birakilan-bir-islam-alimi-muhammed-hamidullah>, (25.07.2014)

³ Latincesi *Litterarum doctor* olan ve "D. Litt." şeklinde kısaltılabilen bu unvan bazı ülkelerde bir onur derecesi olarak da verilebilmektedir. Ünvan hakkında bkz. "Doctor of Letters", https://en.wikipedia.org/wiki/Doctor_of_Letters, (08.01.2016)

⁴ Nikhat Ekbal, (2009), s. 137.

⁵ Bu işgal hareketi Hindistan Hükümetince *Polo Operasyonu (Operation Polo)* olarak isimlendirildi.

ise memleketinin işgal haberine yurtdışındayken muttali olmuştu. Bunun üzerine, Haydarabad Nizamlığının İngiltere ve Hindistandan ayrı, 'bağımsız bir devlet' olarak kabul edilmesi için Paris'teki Birleşmiş Milletlerin temsilciliğinde çeşitli çabalarda bulunmuştu. Bu mesaisinde, Haydarabad'ın muhtariyeti haiz bir 'Nizamlık' olduğunu, ayrı bir idari teşkilatının olduğunu izah ediyordu. Fakat, Hamidullah'ın memleketi lehine yaptığı müdafaalar sebebiyle işgalci Hindistan hükümeti onu vatandaşlıktan çıkarmış ve pasaportunu iptal etmiştir⁶. Bu şartlar altında, artık işgal ve ilhak edilmiş bulunan memleketine dönebilmesine imkân bulunmayan Hamidullah, Fransa'ya iltica etmiştir. İlim hayatına umumiyetle Fransa'da devam eden Hamidullah, zaman zaman Mısır, Pakistan ve Türkiye gibi çeşitli ülkelerde dersler ve konferanslar vermiştir. 1952 yılı itibariyle misafir öğretim üyesi sıfatıyla İstanbul Üniversitesinde de çalışan Hamidullah, Türkiye'de bulunduğu yıllarda Erzurum'daki Atatürk Üniversitesinde ve Ankara Üniversitesinde de dersler vermiştir. Bir ömre çok sayıda ilmi eser⁷ sığdıran Hamidullah, 17 Aralık 2002 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde vefat etmiştir.

Profesör Hamidullah, 7 ayrı dilde 1000'in üzerinde makale ve 174 kitap kaleme almıştır⁸. Öyle ki bu eserlerin isimlerinin yer aldığı bir katalog 45 sahifeyi bulmaktadır.

UNESCO, dünyada uluslararası hukuka dair en eski eser olması dolayısıyla İmam Muhammed'in Serahsi tarafından şerhedilen *Siyerü'l-Kebir*'ini Fransızcaya tercüme ettirme kararı alınca⁹ *Siyerü'l-Kebir*'in Fransızcaya tercümesi Hamidullah tarafından yapılmıştır. Söz konusu tercüme 1989 yılından itibaren Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları tarafından dört cilt halinde tab' edilmiştir¹⁰.

Hamidullah'ın, Arapça, Fransızca, İngilizce, Urduca, Almanca olmak üzere yazdığı eserleri, fıkıh literatürü ve genel manada hukuk literatürü açısından önemli bir değeri haizdir. Burada ayrıca belirtmeliyiz ki, müellifin uzmanlık sahası devletler hukuku olduğundan, yazdığı eserlerin '*devletler hukuku*' ve '*devletler hukukunun tarihi*' ve '*İslam devletler hukuku (siyer)*' sahalarına ışık tutması bakımından ayrı bir yeri vardır.

rilmektedir. Bkz. <http://knowabouthyderabad.blogspot.com.tr/p/history-of-hyderabad.html>, (25.05.2014)

⁶ "Prof. Dr. Salih Tuğ ile Muhammed Hamidullah ve İslam Peygamberi Üzerine" <http://www.sonpeygamber.info/vatansiz-birakilan-bir-islam-alimi-muhammed-hamidullah>, (25.05.2014)

⁷ Profesör Hamidullah'ın eserlerinin listesi için bkz. Nadira Mustapha, *A Catalogue of Dr Hamidullah's Books and Articles in Various Languages*, <https://ia801904.us.archive.org/10/items/ACatalogueOfBooksAndArticlesOfDrMuhammadHamidullah/A%20catalogue%20of%20Books%20and%20Articles%20of%20Dr%20Muhammad%20Hamidullah.pdf>, (25.05.2014)

⁸ Nadira Mustapha, agy.

⁹ Bkz. Muhammed Hamidullah, "*Ölümünün 1200. Yıldönümünde Şarlman'ın Çağdaşı İmam Muhammed eş-Şeybânî*", Tercüme eden Mehmet Yazgan, Muhammed Hamidullah, *İmamı Azam ve Eseri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 88.

¹⁰ Bkz. Muhammed ibn Hasan ach-Chaibânî, *Le Grand Livre de la Conduit de l'Etat*, Commenté par: Abû Bakr Muhammad ibn Abû Sahl Ahmad Chams al-A'immah as-Sarakhsî, Traduit par: Muhammad Hamidullah, Éditions Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1989, Tome I-IV.

2. *Muslim Conduct of State* İsimli Eser Hakkında Umumi Malumat

Muhammed Hamidullah'ın Türkçe'ye *İslamda Devlet İdaresi*¹¹ olarak tercüme edilen eserinin aslı İngilizce olarak *Muslim Conduct of State* ismiyle kaleme alınmıştır. Eser ilk olarak 1935 yılında Almanca olarak kısmen tab' edilmiştir. Eserin tamamı ise ilk defa Haydarabad'da çıkan *Islamic Culture* adlı dergide İngilizce olarak 1941-1942 yıllarında neşredilmiştir. Eserin sonraki İngilizce baskıları bugünkü Pakistan'ın Pencap Eyaletinin merkezi olan Lahor şehrinde yapılmıştır. Lahor'da yapılan tab'ların tarihleri sırası 1945, 1953, 1961, 1966 ve 1973 şeklindedir¹². Bu çalışmada esas alınan İngilizce baskı¹³ ise 383 sahifeden mürekkep, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş dördüncü baskı olup 1961 yılında Lahor'da tab' edilmiştir.

Muslim Conduct of State adlı eser İslam devletler hukuku bakımından temel bir eser olup diğer birçok alt başlığın yanısıra esasen savaş, barış ve tarafsızlık hukukuna dair meseleleri ele almaktadır.

3. Eserin Türkçe Tercümeleri

Muslim Conduct of State adlı eserin Türkçe tercümesi ilk olarak Kemal Kuşçu, ardından ise Hamdi Aktaş tarafından yapılmıştır. Kemal Kuşçu, eserin Lahor 1962 tab'ını esas aldığı tercümesini 1963 yılında tamamlamıştır. Kemal Kuşçu'nun bu tercümesi 1979 yılında yeniden neşredilmiştir¹⁴.

Eserin Hamdi Aktaş tarafından yapılan tercümesi ise 2007 yılında İstanbul'da Beyan Yayınları tarafından tab' edilmiştir. Fakat bu tercümede hangi eserin hangi baskısının esas alındığı belirtilmemiştir. Lahor'da yapılan baskılar, tıpkıbasım olmadığından bu hususun bilinmemesi okuyucu yahut araştırmacı için ilmi bir eksiklik olacaktır. Zira, 1942'de Lahor'da yapılan tab'da bazı ilave ve tashihler yapılmıştır. Belirtmeliyiz ki, eserin tamamına sadeleştirmeden yer vermesi ve bazı mefhumların tercümesinde daha isabetli olması bakımından Kemal Kuşçu'nun yaptığı tercümenin ilmi keyfiyeti daha yüksektir. Aşağıda her iki Türkçe tercümeyle mütedair karşılaştırmalı bir tablo verilmiştir. Bu tabloda asıl metin ilk sütunda, bu yazıda tavsiye edilen tercüme ikinci sütunda, Kemal Kuşçu ve Hamdi Aktaş'ın tercümeleri ise sırasıyla üçüncü ve dördüncü sütunlarda verilmiştir. Manayı değiştiren tercüme altı çizili olarak verilmiştir.

¹¹ Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, Terc. Hamdi Aktaş, BeyanYayınları, İstanbul, Eylül, 2007.

¹² Ayrıca Eserin Fransızca tercümesine araştırmalarımda rastlamadığımı belirtmeliyim.

¹³ Muhammad Hamidullah, *Muslim Conduct of State*, 4th Revised and Enlarged Edition, Lahore: Ashraf Press, 1961.

¹⁴ Muhammad Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, Terc. Kemal Kuşçu, Nur Yayınları, Ankara, 1979.

	<i>Muslim Conduct of State</i> ¹ adlı eserde	Bu yazıda tavsiye edilen tercüme	Kemal Kuşçu'nun yaptığı tercümede ²	Hamdi Aktaş'ın yaptığı tercümede ³
1)	<i>Muslim Conduct of State</i> (Eserin Başlığı) passim	İslam Devletler Hukuku	<u>İslamda Devlet İdaresi</u>	<u>İslamda Devlet İdaresi</u>
2)	<i>Subjects of Muslim International Law</i> , s. 14	İslâm Devletler Hukukunun Kişileri (Öznelere)	<u>İslâm Devletler Hukukunun Mevzuları</u> s. 46	<u>Uluslararası İslâm Hukukunun Konuları</u> s. 23
3)	<i>Property</i> s. 88	Memalik (Devletlerin Mülkleri)	<u>Ülke</u> s. 156	<u>Ülke</u> s. 117
4)	<i>Jurisdiction</i> s.105	Selahiyet, Yetki (Devletin Yetkisi)	<u>İktidar (Hükümet)</u> s. 181	<u>Hükümranlık (İktidar)</u> s. 137
5)	<i>Islamic Notion of Conflict of Laws</i> s. 320	İslamda Kanunlar İhtilafı Mefhumu	Kanunlar İhtilafının İslami Mefhumu s. 475	" <u>Hukuk konusunda Müslümanların ihtilaf</u> " s. 393
6)	<i>Case-law</i> s.38	İçtihad hukuku	<u>Emsal hukuku</u> s. 84	<u>Örnekleme hukuku</u> s. 53
7)	<i>Treaty obligations</i> s. 38	Muahedelerden (andlaşmalardan) doğan borçlar (yükümlülükler)	Muahede vecibeleri s. 84	<u>Antlaşma hükümleri</u> s. 53
8)	<i>No man's lands.</i> 137	İnsansız bölge	İnsansız bölge s. 228	Sahibsiz toprak ⁴ s. 135

4. Eserin İsmi

'Muslim Conduct of State' isimli eser *İslamda Devlet İdaresi* olarak Türkçeye kazandırılmıştır. *Conduct* kelimesi İngilizcede *idare*, *fiil*, *davranış* manalarına gelmektedir.¹⁵ Türkçe'ye tercüme edenler ise *conduct* kelimesi için 'idare' manasını tercih etmişlerdir. Fakat bu tercih isabetli olmaktan uzaktır. Zira bu mana, eserin metniyle alâkasız durmaktadır. Aslında her iki Türkçe tercümede de esas alınan metinlerin ilk sahifesinde eserin "*Siyer yani İslam Devletler Umumi Hukuku üzerine yazılmış bir eser olduğu*"¹⁶ açıkça belirtilmiş olsa da tercüme edenler, belki de bu sahanın uzmanı olmadıklarından, kitaba bu açık manaya delalet eden bir başlığı koymamışlardır. *Muslim Conduct of State* başlığındaki '*Conduct of State*' tamlaması devletin diğer devletlere karşı muamele tarzını ifade etmektedir. Bir diğer tabirle, bu ifade *State Behaviour*¹⁷ yahut *Devletin Fiilleri*¹⁸ olarak tercüme edilebilir.

¹⁵ 'Conduct', <http://www.merriam-webster.com/dictionary/conduct>, (20.12.2015).

¹⁶ Bkz. Muhammad Hamidullah, *Muslim Conduct of State*, iç kapak sayfası.

¹⁷ Radhika Withana, *Power, Politics, Law: International Law and State Behaviour During International Crises*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston, 2008 künyeli eserin başlığında olduğu gibi.

¹⁸ Devletin fiilleri günümüzde devletler hukukunun bir alt başlığı halini almıştır. Bu sebeple, bu *Müslüman Devletin Fiilleri* başlığı kitabın genelini izah etmekten uzak olacaktır.

Hamidullah'ın eserini doğru tercüme etmeye çalışırken onun *Siyerü'l-Kebir*'i Fransızca'ya nasıl tercüme ettiğine bakmak da yol gösterici olacaktır. Nitekim Profesör Hamidullah, Serahsi'nin *Siyerü'l-Kebir* isimli eserini Fransızca'ya tercüme ederken *Le Grand Livre de la Conduite de l'Etat*¹⁹ başlığını kullanmıştır. Buradaki *Conduite de l'Etat* ifadesi *Siyer* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. *Conduct of State* ise Fransızcadaki *Conduit de l'Etat* ifadesinin muadilidir. Zira, *conduct* kelimesinin Fransızca karşılığı 'conduite'dir²⁰ ve bu kelime de yukarıda sayılan *idare, fiil, davranış* manalarına gelir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, Hamidullah da *Conduct of State* ifadesini *Siyer* kelimesinin karşılığı olarak kabul etmektedir. 'Siyer' ise fıkıh ıstılahında devletler hukukuna tekabül eden bir terimdir. Bu sebeple, kitabın isminde burada *Siyer* kelimesi de kullanılabilir. O halde kitabın ismi ya 'Siyer' ya da bunun Türkçedeki karşılığı olan 'İslam Devletler Hukuku' olarak tercüme edilecektir. *Siyer* kelimesinin kitaba isim olarak verilmesi durumunda onu diğer *Siyer*'lerden ayırmak için *Hamidullah'ın Siyer'i* gibi bir isim gerekli olacaktır fakat bu sefer de *siyer* kelimesinin ıstılahdaki diğer manası öne çıkarılmış olacak ve sanki eserde Hamidullah'ın hayatı anlatılıyormuş kanaati hâsıl olacaktır. Bu sebeple eserin Türkçeye 'İslam Devletler Hukuku' olarak tercüme edilmesi yukarıdaki alternatiflerden isabetli olanıdır denebilir²¹.

İslamda Devlet İdaresi olarak yapılan yanlış tercüme sebebiyle iki alanda çalışan araştırmacılar yanıltılmış olacaklardır. Birincisi "İslamiyet ve devletler hukuku" sahasında, ikincisi ise "İslamiyet ve idare hukuku" sahasında çalışmak isteyen araştırmacılar. Yine, kütüphanecilerin yanıltılması da söz konusudur. Zira eserin başlığı kütüphane kataloglamasını da etkilemekte ve eserin kütüphane raflarındaki yeri dahi bu yanlış tercümeden etkilenmektedir. Öyle ki eserin İngilizce asıl nüshası, Kemal Kuşçu tarafından yapılan tercümesi ve Hamdi Aktaş tarafından yapılan tercüme kütüphane kataloglaması neticesinde üç farklı yerde bulunabilmektedir²². En önemlisi ise mezkur eserin, adının yanlış tercüme

¹⁹ Muhammad ibn Hasan ach-Chaibânî, *Le Grand Livre de la Conduite de l'Etat*, Commenté par: Abû Bakr Muhammad ibn Abû Sahl Ahmad Chams al-A'immah as-Sarakhsî, Traduit par: Muhammad Hamidullah, Éditions Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1989, Tome I-IV.

²⁰ 'Conduite', <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/conduite/18047?q=conduite#17921>, (21.12.2015).

²¹ İmam Muhammed'in *Siyer*'ini İngilizce tercümesiyle tab' eden Khadduri, bu kitaba İslamî Devletler Hukuku veya Hukuk-ı Düvel-i İslamiyye olarak tercüme edebileceğimiz bir isim koymuştur. Bkz. Majid Khadduri, *Islamic Law of Nations: Shaybani's Siyar*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1966. Belirtmeliyiz ki, "Law of Nations" tabiri, 1945'te Birleşmiş Milletler Şartı ile tatbik sahasına konulan günümüz modern uluslararası hukukunu savaşın yasaklanmamış olduğu eski devletler hukukundan ayırmak için kasten kullanılan bir mefhumdur. Savaşın ve diğer kuvvet kullanma türlerinin yasaklanması vetiresini ayrıntılı şekilde aktaran bir eser olarak bkz. Muhammet Celal KUL, *Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Uluslararası Tecâvüz (Saldırı) Suçu*, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2016.

²² Eserin İngilizce aslı ise Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesinde 'near KZ3410. H3' olarak tasnif edilmiştir. Kongre Kütüphanesi sistemine göre kataloglama yapılan İstanbul Ticaret Üniversitesi Kütüphanesinde ise Kemal Kuşçu tercümesi 'KBP 2101/H36' kodlu yerde bulunurken, aynı başlığı taşıyan Hamdi Aktaş tercümesi ise 'JC 49/H36' kodlu yerde bulunmaktaydı. Şahsi ikazım üzerine düzeltilen bu durum, içinde kataloglama verisi yer almaması sebebiyle kataloglanması

edilmiş olması sebebiyle Türkiye’de yeteri kadar alâka görmemesi veya bu isim farklılığı sebebiyle ilgili sahada ilmi çalışmalar yapanlar tarafından keşfedilememesi ihtimali olup bu neticeyi engellemek maksadı, işbu satırların yazılmasında esas müşevvik olmuştur.

5. Eserin Muhtevası

Muslim Conduct of State isimli eser dört bölüm ve eklerden müteşekkildir. Birinci bölümde İslam devletler hukukunun tarifi ve mahiyeti, konu hakkındaki terminoloji İslam devletler hukukunun kişileri (öznelere), gayesi, kaynakları ve kökeni, İslam devletler hukukunun öngördüğü müeyyide sistemi, izah edilmiştir. Aynı bölümün müteakip sayfalarında ise Siyer’in milletlerarası hukukun diğer dalları arasındaki yerine, İslamın insan toplumlarının beynelmilleştirilmesinde ifa ettiği vazifeye ve İslam devletler hukukunun, milletlerarası hukukun tarihi içindeki yeri ve önemine değinilmiş son olarak da fikhın ahlaki temelini dair bir çerçeve çizilmiştir.

Sulh (barış) başlığını taşıyan ikinci bölüm ise konuya dair ön araştırmayı takdim ettikten sonra, devletin istiklâli (bağımsızlığı), selahiyeti (yetkisi, jurisdiction), devletlerin statülerinin eşitliği ile ticari ve diplomatik münasebetleri ele almaktadır. İstiklâl (bağımsızlık) bahsinde devlet ve devletlerin tasnifi, müdahale ve meşru müdafaa bahisleri ele alınmaktadır. Daha sonra, devletin mülkiyetinde bulunan şeyler sırasıyla anlatılmakta ve devletin çeşitli şeylerin mülkiyetini iktisap etme yolları anlatılmaktadır. Bu kapsamda devletin sınırları, açık denizler, toprak çeşitleri, tarafsızlaştırma ve insansız bölge kavramları da açıklanmıştır. Devletin yetkisini anlatan bahiste ise eşyalar(*things*) üzerindeki yetki anlatıldıktan sonra, şahıslar üzerindeki yetki i) “ana vatanda Müslüman kişinin durumu”, ii) “ana vatanda gayrimüslim kişinin durumu” iii) Müslüman kişilerin yabancı ülkelerdeki durumu iv) Müslüman vatandaşların diğer İslam ülkelerindeki durumu v) Müslüman vatandaşların yabancı ülkelerindeki durumu vi) ikamet hakkına sahip yabancıların İslam ülkesindeki durumu şeklinde ayrılarak izah edilmiştir. “Kaza hakkı”nda sıradışı haller (*Extraordinary Cases in Jurisdiction*)²³ başlığı altında ise devlet reisinin özel durumu, elçiler ve sefirlerin durumu, milletlerarası hâkimler ve hakemlerin durumu, silâhlı kuvvetlerin durumu, tarafsız bölge ve insansız bölgedeki kaza hakkı (yargı yetkisi) konusu, hususi imtiyazlar, kapitülasyonlar ve mücrimlerin (suçluların) iadesi meselelerine açıklık getirilmiştir.

İkinci bölümün devamında, devletler arasındaki statü eşitliği²⁴ meselesi ve diplomasi bahisleri yer almıştır. Diplomasi bahsinde elçilerin kabulü ve imtiyazları meseleleri ile milletlerarası ihtilafların sulh yolu ile halli meseleleri incelenmiştir.

kütüphaneci takdirine bırakılan eserlerin raflardaki kaderine güzel bir misaldir. Hamidullah’ın bu eseri de katalog verisi ihtiva etmemektedir. Belirtmeliyiz ki, İngiliz, Amerikan, Kanada milli kütüphaneleri çıkacak her kitabı hususî bir katalog verisi ile kayıt altına almaktadırlar. Kitaba özel verilen bu katalog künyesi ile kitapla ilgili diğer bilgilere ve çeşitli tasnif sistemlerine göre yapılan katalog verilerine ulaşılmaktadır. Ülkemizde de bu sistemin en kısa zamanda kurulmasını ümit etmekteyim. Misal olarak Amerikan Kongre Kütüphanesinin kataloglama programı hakkında bkz. “Preassigned Control Number Program”, <http://loc.gov/publish/cip/>, (09.01.2016).

²³ Hakk-ı kazada, yargı yetkisinde istisnâ haller.

²⁴ Bu mefhum modern uluslararası hukukta *sovereign equality* olarak bilinmektedir.

Üçüncü bölümde ise hasmane ilişkiler ele alınmaktadır. Bu kapsamda hasmane ilişkilerin çeşitleri, harbin tarifi ve mahiyeti, meşru harpler, düşman kişiler, irtidat hali (dinden dönme), iç savaş ve isyanlar, milletlerarası eşkiyalar ve korsanlar, gayrimüslim olan yabancılarla harbedilmesi, harp ilanı ve tesirleri, düşman kişilere yapılabilecek muameleler ve yasaklanan fiiller, eman verme müessesesi, harp esirlerine yapılabilecek muameleler, ilhak olunan arazi sâkinlerine verilen intihap hakkı, müsaade edilen fiiller, casusların durumu, giyilecek üniformalar, mütareke için taşınması gereken bayraklar, düşman mallarının durumu ve müslümanlar arasında taksimi, İslam ordusundaki kadınların durumu, ölümlere yapılacak muamele, muhariplerle girişilebilecek gayrihasmâne münasebetler izah edilmiştir. Yine hasmane münasebetler bahsinde 'Harbin Sonu' başlığı altında: Sulh muahedesinin mahiyeti, barış muahedesinin etkileri, muahedenin unsurları, muahedelerin tasdiki, muahedelerin tefsiri, muahedelerin tadili, muahedelerin feshi, rehinelere ve klâsik Hudeybiye Muahedesi konularına da açıklık getirilmiştir.

Dördüncü bölümde ise tarafsızlık (bîtarafılık) hukuku anlatılmaktadır. Bu kapsamda bîtarafılığın târifi, Kur'an'da bîtarafılık hakkında geçen hükümler, Hazreti Muhammed (sav.) ve Hulefa-yı Raşidin (ra.) zamanında bîtarafılık muahedeleri ve durumlarına yer verilmiştir.

Eserin *Ekleri* arasında ise Hazreti Peygamberimiz (sav.) tarafından kumandanlara verilen talimatlar, Hz. Ebu Bekir tarafından kumandanlara verilen talimatlar, Hz. Ömer tarafından kumandanlara verilen talimatlar, Abbasi Halifeleri tarafından kumandanlara verilen talimatlar yer almaktadır. Bu talimatların da insanî hukuk²⁵ bakımından önemi büyüktür.

Eserdeki *Ekler* arasında, 'devletler özel (hususî) hukuku' diye de bilinen 'kanunlar ihtilafı'nın İslam hukukundaki karşılığına dair bir bahis de mevcuttur. Ardından ise Arapça eserler, el yazmaları, şark dillerindeki matbu eserler, Hindustani (Urduca) eserler, Farsça eserler, Türkçe eserler, Avrupa dillerindeki matbu eserler, gayrimüslim memleketlerde devletler hukukunun tarihi üzerine yazılan eserler olmak üzere tasnif edilmiş bir bibliyografya mevcuttur. Şüphesiz ki bu kaynak listesi hem devletler hukuku, hem hukuk tarihi, hem de İslam hukuku için önemli bir hareket noktası niteliğindedir.

6. *Muslim Conduct of State* İsimli Eserin Devletler Hukukundaki Yeri ve Önemi

Eserin önemini artıran en dikkate değer husus ise şöyle izah edilebilir: Yirminci asra kadar Serahsi'nin *Siyerü'l-Kebir*²⁶ adlı kitabından sonra İslam devletler hukukunu başlı başına ele alan büyük bir esere rastlanmamaktadır. Yine belirtmeliyiz ki, Serahsi de zaten bir başvuru kaynağı

²⁵ İnsancıl hukuk olarak da tercüme edilen bu mefhum savaş hukukunu ikame eden modern uluslararası hukuk tabiridir. Mefhumun Fransızca ve İngilizcesi sırasıyla *droit humanitaire*, *humanitarian law* şeklindedir.

²⁶ Bkz. Muhammad ibn Hasan ach-Chaibânî, *Le Grand Livre de la Conduit de l'Etat*, Commenté par: Abû Bakr Muhammad ibn Abû Sahl Ahmad Chams al-A'imma as-Sarakhsî, Traduit par: Muhammad Hamidullah, Éditions Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1989, Tome I-IV; Türkçe tercümesi için bkz. Serahsi, *İslam Devletler Hukuku: Şerhu's-Siyerü'l-Kebir*, Trc: İbrahim Sarmış, M Sait Şimşek, Ahmet Yaman, Eğitaş Yayınları, Konya 2001, Cilt I-V.

niteliğini haiz olan ve konu ile alakalı bulunan hadislerin cem'i olan İmam Muhammed'in *Siyer*'ini²⁷ şerhetmiştir. Bu manada İslam Devletler hukuku kuralları temel kitaplarla yahut belli kitaplarda geçen cüzlerde yerini bulmuş ve İslam devletleri tarafından tatbik edilmiştir.

Profesör Hamidullah'ın bu eseri devletler hukukunun tarihi bakımından da önemli bir başlangıç noktası olabilir²⁸. Eserde, Pierre Bello, Ayala, Vitoria, Gentiles gibi devletler hukukunu müelliflerinin İslamın Hristiyanlık üzerinde yaptığı Rönesans etkisinden mütevellit olarak eserlerini kaleme aldıkları belirtilmiştir. Zira savaş ve barış hukukunu ele alan bu eserlerin Latin dillerinde başkaca muadilleri mevcut olmadığından bunların İslam devletler hukukunda var olan kitaplardan etkilendikleri açıktır²⁹. Milletlerarası hukukun tarihini veya harb hukukunu anlatan ve fakat Batılı gözüyle telif edilmiş birçok kitapta³⁰ İslam devletler hukukundan bahsedilmemesi Hamidullah'ın bu eserini daha da önemli kılmaktadır.

İslam devletler hukukunu tatbik eden devletlerin başında şüphesiz Osmanlı gelmekteydi³¹. Osmanlı İmparatorluğunun sona ermesi ile yirminci asrın başından itibaren *siyer* diye tabir edilen İslam devletler hukuku da tatbik sahasından çıkmıştır. Bu noktada Muhammed Hamidullah'ın mezkûr eserinin en mühim hususiyeti, muasır Ahmed Reşid Turnagil'in *İslamiyet ve Milletler Hukuku*³² adlı eserinden sonra yazılan ilk eser olmasıdır. Bu manada, tatbikatı kesilmiş bir hukuk dalı üzerine yeniden bir eser yazmanın onu canlandırmaya ve en azından güncel tutmaya dair önemi açıktır³³.

²⁷ İmam Muhammed'in *Siyer* metni için bkz. Majid Khadduri, *Islamic Law of Nations: Shaybani's Siyar*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1966.

²⁸ Kitabın sonunda devletler hukukunun tarihine dair çeşitli lisanlara göre tasnif edilmiş bir kaynak listesi mevcuttur.

²⁹ Bkz. Muhammed Hamidullah, *Beyan Yayınları*, ss. 92, 94.

³⁰ Mesela bkz. Patrick Daillier, Mathias Forteau, Nguyen Quoc Dinh, Alain Pellet, *Droit International Public, L.G.D.J., 8e édition, 2009, ss.1-60*; Yoram Dinstein, *The Conduct of Hostilities Under the Law of International Armed Conflict*, CUP, 2016.

³¹ İslam Devletler hukuku hakkında Osmanlı tatbikatına dair müracaat eserleri olarak, Reşad Ekrem ve Gabriel Efendi'nin çalışmaları bu sahadaki ender eserler arasında zikredilebilir. Bkz. Reşad Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi*, Türkiye Matbaası, İstanbul, 1934. Reşad Ekrem'in bu eseri bir İslam devleti olan Osmanlı'nın devletlerarası andlaşmaların alakalı kısımlarına (excerpts) yer vermektedir ve fakat Osmanlı'nın devletler hukuku sahasındaki tatbikatına mütedair fikir vermesi bakımından önemlidir. Osmanlı muahedelerinin tam metinlerine yer veren eserler için ise bkz. Gabriel Effendi Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, Tome I-IV, Paris, 1897-1903; Baron J. de Testa, *Recueil des traités de la Port Ottoman avec les puissances étrangères depuis 1536*, Tome I-VIII, Paris, 1865-1896. Testa'nın sekiz ciltlik eseri 1536'dan sonra akdedilen muahedelere yer vermektedir.

³² Ahmed Reşid Turnagil, *İslamiyet ve Milletler Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuasından Ayrı Bası, Kenan Matbaası, İstanbul, 1993. Turnagil'in La Haye'de müesses Milletlerarası Hukuk Akademisinde verdiği derslerden (1937) müteşekkil olan eserin aslı, 1943 yılında, müellif tarafından çeşitli tashih ve ilavelerle, Türkçeye tercüme edilmiştir. Ayrıca bkz. Ahmed Reşid Turnagil, *İslamiyet ve Milletler Hukuku*, Sebil Yayınevi İstanbul, 1993.

³³ Bu sahadaki ender monografilere misal olarak Ahmed Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı: Dârulislam Dârulharb*, İstanbul: İklim Yayınları, 1987; Ahmet Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Ankara: Fecr Yayınevi, 1998 zikredilebilir.

İslam devletler hukuku günümüzde tatbikatı kesilmiş bir fıkıh sahası olması itibariyle hukuk tarihinin ve bunun alt başlığı olarak da devletler hukukunun tarihi sahaslarının çerçevesine girmektedir. İslam devletler hukuku sahasında çalışma yapan ender kişilerden birisi de Majid Khadduri olup İmam Muhammed'in *Siyer*'ini aslı ve İngilizce tercümesi bir arada olmak suretiyle kitaplaştırmıştır³⁴. Hamidullah da Khadduri'nin bu kitabını tahlil eden bir yazı kaleme almıştır³⁵. İslam devletler hukukundaki savaşın esas durum olup olmadığına mütedair tartışmada³⁶ da Majid Khadduri ile Hamidullah farklı cephelerde yer almışlardır³⁷.

Kaynakça

- “Preassigned Control Number Program”, <http://loc.gov/publish/cip/>, (09.01.2016).
- ‘Conduct’, <http://www.merriam-webster.com/dictionary/conduct>, (20.12.2015).
- “Doctor of Letters”, https://en.wikipedia.org/wiki/Doctor_of_Letters, (08.01.2016).
- “*Operation Polo*”, <http://knowabouthyderabad.blogspot.com.tr/p/history-of-hyderabad.html>, (25.05.2014).
- “*Prof. Dr. Salih Tuğ ile Muhammed Hamidullah ve İslam Peygamberi Üzerine*” <http://www.sonpeygamber.info/vatansiz-birakilan-bir-islam-alimi-muhammed-hamidullah>, (25.07.2014).
- Ach-Chaibânî, Muhammad ibn Hasan, *Le Grand Livre de la Conduite de l'Etat*, Commenté par: Abû Bakr Muhammad ibn Abû Sahl Ahmad Chams al-A'immah as-Sarakhsî, Traduit par: Muhammad Hamidullah, Éditions Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1989, Tome I-IV.
- Ekbâl, Nikhat, *Great Muslims of Undivided India*, Kalpaz Publications, Delhi, 2009.
- Hamidullah, Muhammad, *İslâm'da Devlet İdaresi*, Terc. Kemal Kuşçu, Nur Yayınları, Ankara, 1979.
- Hamidullah, Muhammad, *Muslim Conduct of State*, 4th Revised and Enlarged Edition, Ashraf Press, Lahore, 1961.
- Hamidullah, Muhammad, *İslâm'da Devlet İdâresi*, Terc. Hamdi Aktaş, Beyan Yayınları, İstanbul, Eylül, 2007.
- Karaman, Hayreddin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2008.
- Khadduri, Majid, *İslam'da Savaş ve Barış*, Tercüme: Fethi Gedikli, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1999.
- Khadduri, Majid, *Islamic Law of Nations: Shaybani's Siyar*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1966.
- Khadduri, Majid, *War and Peace in the Law of Islam*, John Hopkin University Press, 1955.

³⁴ Bkz. Majid Khadduri, *Islamic Law of Nations: Shaybani's Siyar*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1966.

³⁵ Bkz. Muhammad Hamidullah, “A Review of Professor Majid Khadduri's Islamic Law of the Nations (Shaybani's Siyar)”, *The Islamic Review*, Vol. 54, No. 7-8, London, July- August, 1966, ss: 32-35.

³⁶ Bu tartışma için bkz. Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2008, s. 198 vd.

³⁷ Bu konuda Khadduri'nin (*War and Peace in the Law of Islam*, John Hopkin University Press, 1955) Türkçeye de tercüme edilen (*İslam'da Savaş ve Barış*, Tercüme: Fethi Gedikli, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1999) eseri ile Hamidullah'ın *Muslim Conduct of State* adlı eseri karşılaştırmak suretiyle okunabilir.

- Kul, Muhammet Celal, *Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Uluslararası Tecâvüz (Saldırı) Suçu*, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2016.
- Mustapha, Nadira, *A Catalogue of Dr Hamidullah's Books and Articles in Various Languages*, <https://ia801904.us.archive.org/10/items/ACatalogueOfBooksAndArticlesOfDrMuhammadHamidullah/A%20catalogue%20of%20Books%20and%20Articles%20of%20Dr%20Muhammad%20Hamidullah.pdf>, (25.05.2014).
- Noradounghian, Gabriel Effendi, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, Tome I-IV, Paris, 1897-1903.
- Özel, Ahmed, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı: Dârulislam Dârulharb*, İklim Yayınları, İstanbul, 1987.
- Patrick Daillier, Mathias Forteau, Nguyen Quoc Dinh, Alain Pellet, *Droit International Public*, L.G.D.J, 8e édition, 2009.
- Reşad Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi*, Türkiye Matbaası, İstanbul, 1934.
- Serahsi, *İslam Devletler Hukuku: Şerhu's-Siyeri'l- Kebir*, Terc: İbrahim Sarmış, M Sait Şimşek, Ahmet Yaman, Eğitaş Yayınları, Konya 2001, Cilt I-V.
- Testa, Baron J. de, *Recueil des traités de la Port Ottoman avec les puissances étrangères depuis 1536*, Tome I-VIII, Paris, 1865-1896.
- Turnagil, Ahmed Reşid, *İslamiyet ve Milletler Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuasından Ayrı Bası, Kenan Matbaası, İstanbul, 1993.
- Turnagil, Ahmed Reşid, *İslamiyet ve Milletler Hukuku*, Sebil Yayınevi İstanbul, 1993.
- Withana, Radhika, *Power, Politics, Law: International Law and State Behaviour During International Crises*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston, 2008.
- Yaman, Ahmet, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Ankara: Fecr Yayınevi, 1998.
- Yoram Dinstein, *The Conduct of Hostilities Under the Law of International Armed Conflict*, CUP, 2016.

